

В'ячеслав Яремчук

Народився 5 травня 1959 р. у Києві. У 1981 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Працював викладачем у Львівському державному університеті, Київському державному університеті, Київському національному університеті технологій та дизайну. Кандидат історичних наук (1988), доцент (2005). З 1992 р. і донині є науковим співробітником Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Автор понад 100 наукових та навчально-методичних публікацій з проблем історії та політології, українського національного руху, діяльності українських політичних партій, опублікованих в Україні, Російській Федерації, Білорусії. Співавтор колективних досліджень «Українська ідея і суспільно-політичні рухи в Україні в XVII–XX століттях», «Соборність України», «Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку», «Події і особистості революційної доби», «Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій» та ін.

ФАКТОР «АВСТРИЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ МІСІЇ» ТА УКРАЇНСТВО

З історії ми знаємо чимало прикладів суспільних явищ, які ставали могутніми каталізаторами національного державотворення. Подібну роль відіграли П'ємонт в боротьбі за незалежну Італію, Пруссія в процесі складання єдиної Німеччини. Через складне поєднання історичних закономірностей та збіг обставин саме з Галичиною, однією з найвідсталіших австрійських провінцій, пов'язане створення в останній третині XIX ст. національного ідейно-інтелектуального середовища («всеукраїнський духовний П'ємонт»), яке справило значний вплив на консолідацію української нації, український суспільно-політичний рух. Для Великої України, зазначав з цього приводу М. Грушевський, «Галичина... стала справді вікном у світ, що не давало їй заснути в темряві тодішніх заборон»¹. Цю провідну роль у національному відродженні, що не відповідало ні історичному, ні географічному центру українських земель і

було аномальним явищем, західноукраїнський П'ємонт відіграв до кінця Першої світової війни. До речі, подібну роль виконував західний регіон України і під час новітнього творення Української держави у 90-х роках ХХ століття.

Як відомо, українці належать до тих європейських народів, історичне минуле яких було пов'язане з іноземним завоюванням та втратою на багато століть власної державності. Подібно до Закарпаття, завойованого у Х столітті угорськими феодалами, у XIV столітті, в умовах загального послаблення Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, така ж доля спіткала Галичину й Буковину. Згадані події супроводжувалися руйнівними процесами соціально-політичного гноблення, іноземної колонізації, асиміляції корінного українського населення, його відчуження від участі в політичному та господарському житті, втратою національної верхівки.

Незважаючи на певне піднесення культурного життя українців польсько-литовської доби XIV — поч. XVII століття, пов'язаного із поширенням європейських гуманістичних ідей Відродження та Реформації, наслідком так званої польської «культурно-цивілізаційної місії» став загальний занепад українського народу, який, за влучним висловом М.Грушевського, був кинутий на роздоріжжя наступних політичних подій як етнічна маса без національного обличчя, без традицій і навіть без імені². Українське суспільство з неповною соціальною структурою, яке складалося головним чином із селян та подібного до них за статусом та рівнем культури духовенства, опинилося перед перспективою остаточної денаціоналізації.

У такому стані західні українські землі перейшли під руку нового володаря — Габсбурзької імперії. У XVI столітті Австрія підкоряє Угорське королівство, до складу якого входило українське Закарпаття. На підставі першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) монархія отримала українсько-польські території, які увійшли до складу адміністративної одиниці під назвою, не вживаною з XIV століття — «Королівство Галичини та Льодомерії (Володимирії)». У 1774 році до імперії була приєднана Буковина.

Включення українських земель до Габсбурзької монархії співпало зі зміною політичного режиму імперії — діями освіченого абсолютизму, низкою соціально-економічних реформ кінця XVIII століття, зокрема скасування кріпацтва, що спричинило

появу симптомів пробудження українського національного життя. Потреба самозбереження і рівноваги імперської політичної системи призвели до того, що, користуючись принципом «поділяй і володарюй», Відень поряд з обмеженням всевладдя місцевих феодалів був змушений підтримати серед інших і українську громаду. В основному ареалі українства — Галичині, з наданням українцям певних соціальних прав, сприяння у розвитку національної освіти та зрівняння в правах греко-католицького духовенства з католицьким, була підведена риска безроздільному польському пануванню, що обумовило на майбутнє австролялістичну спрямованість національного громадсько-політичного руху.

Варто зауважити, що півтора століття перебування українських земель у складі Габсбурзької імперії мали досить суперечливі наслідки. З одного боку, українство, особливо після встановлення конституційного устрою з 1848 року, вперше отримало можливість, нехай і обмежену, залучитися як суб'єкт до політичних процесів, що сприяло формуванню сучасної політичної нації, отриманню досвіду участі в державних справах. Вражаючі успіхи українства західного регіону в громадсько-політичній царині (створення національних організацій освітньої та господарської спрямованості, партійної системи, видавнича діяльність) своєю чергою викликали надзвичайне зацікавлення та потребу у наслідуванні серед приреченої на політичну пасивність української громади Росії.

Однак з іншого боку, українська меншина імперії і надалі значно відставала від провідних національних загалів, адже незважаючи на формально гарантовані загальногромадянські та національні права, в силу існуючих подвійних стандартів, її повноправна участь у системі політичних відносин була вкрай утруднена. Поряд із загальною відсталістю та поневоленням становищем в соціально-економічній сфері, що не дозволяло повною мірою скористатися правами і свободами, ситуація ускладнювалася позицією Відня та Будапешта щодо захисту привілейованих націй, в першу чергу — німців, угорців, поляків, чехів. Через згадані обставини до кінця існування Дунайської імперії, незважаючи на діючі конституційні механізми, так і не отримало вирішення українське національне питання (у вузькому розумінні, як зміцнення статусу меншини у складі Австро-Угорщини, чи широкому — створення національної держави).

Виходячи з геополітичних інтересів Відня, українська проблема не спромоглася одержати відповідного політичного резонансу не лише в Європі, а й у межах імперії, що стало однією з головних причин поразки державотворчих змагань початку ХХ століття.

Нагадаємо, що українці-автохтони від початку входження до Австрійської імперії перетворилися на «національну меншину», поділену кордонами адміністративних земель. З утворенням Австро-Угорщини (1867 р.), з їх досить відмінними політичними системами, до складу Австрії входили як окремі коронні краї Галичина та Буковина, до Угорщини — українське Закарпаття, яке не становило навіть окремої адміністративної одиниці. Згідно з даними перепису 1910 року, українців налічувалося 3,99 млн чол. У Галичині їх було понад 3,2 млн (39,9% населення краю, 62% у Східній Галичині), 305 тис. у Буковині (38,3% краю, 65% у Північній Буковині) та 472 тис. у Закарпатті (56% на етнічних українських землях). В австрійській частині імперії вони становили 12,5% населення, в угорській — 2,3%³. Ускладнювало ситуацію прилучення українців до домінуючих в регіонах іонаціональних загалів — в Галичині до поляків, Буковині — румун, Закарпатті — угорців.

В інтересах панівних націй імперії провінційним українським теренам відводилася роль аграрно-сировинного придатку «спадкових земель» монархії. Існуючий напівколоніальний статус стримував зростання продуктивних сил Галичини, Буковини та Закарпаття, через що вони залишалися найбільш відсталими в економічному відношенні та жебракуючими регіонами Австро-Угорщини. Це призводило до консервації віджилих господарсько-економічних відносин, незначного розвитку промисловості й торгівлі, слабкої урбанізації, найнижчого рівня життя та найвищої надлишкової робочої сили в імперії, що своєю чергою стримувало висхідний розвиток української нації, її політичну самореалізацію. Через зазначені обставини на початку ХХ століття до 94% української громади Галичини та Буковини займалися виключно сільським господарством (для порівняння: румунськомовна громада — 90%, сербо-хорватська — 86,9%, словенська — 75,4%, польська — 65,6%, чеська — 43,1%, німецька — 33,5%)⁴.

Існуюча національна та соціально-політична дискримінація стали причиною вкрай низького представництва українців у владних структурах як на рівні імперії, так і регіонів, у пред-

ставницьких та адміністративних органах. Сформовані ж протягом останніх століть і частково модернізовані правові, адміністративні та політичні норми Австро-Угорщини були підпорядковані забезпеченню панівних позицій в обох частинах імперії німецької і угорської меншин, аристократії та великих землевласників.

Лише потреби внутрішнього зміцнення «клаптикової імперії», яку роздирали національні чвари, примушували Відень при нагальній необхідності звертати увагу й на українців. Стосовно Австрії українська проблема трактувалася здебільшого в контексті українсько-польського конфлікту в Галичині та набагато менш інтенсивного національного суперництва в Буковині. В Угорщині, де продовжувалися процеси суцільної мадяризації, пригнічена українська меншина була взагалі ігнорована.

Саме виходячи із такої ситуації пояснюється великий успіх національного представництва, коли воно здобуло в першому австрійському парламенті 1848 року із загальної чисельності у 383 депутати 37 мандатів. Адже тоді Відень намагався і отримав підтримку української сторони у боротьбі проти небезпечних ліберально-революційних рухів поляків і угорців. Однак зі стабілізацією політичної ситуації «увага» до української проблематики зникає, що мало для українців від'ємні наслідки. Так, у 1861 році до парламенту потрапили 12 українців, 1885 — 4, 1891 — 8, 1901 — 10. В парламенті (Державних Зборах) Угорщини українці лише інколи мали поодинокі представництва.

Вкрай незначним чином українці були представлені і у сфері адміністративного управління. Так, до складу загальноімперських центральних органів управління та австрійського уряду станом на 1 січня 1914 року з 6293 осіб входило 25 українців (0,39%). Для порівняння: німців — 75%, чехів — 10,3%, поляків — 4,9%, угорців — 4,4%, румунів — 0,4%⁵. Зрозуміло, що вони посідали там другорядні посади.

Не кращою була ситуація і на регіональному рівні — в коронних краях. Згідно з даними 1914 року в Галичині на 300 високопоставлених урядових чиновників-поляків припадало 25 українських⁶. Подібною ситуація була і в Буковині. У 1900 році в крайових установах налічувалося 169 українців. Вони становили 9,2% усіх службовців, значно поступаючись іншим загалом: німцям у 5,4 разу, румунам — в 1,2, полякам — у 1,44 разу⁷.

Доволі суперечливі наслідки для українців мало запровадження у 70-х роках ХІХ століття «широкого провінційного самоврядування»⁸, що стосувалося виключно Австрії. Адже це викликало загострення боротьби за панування в поліетнічних коронних краях, прискорило намагання «державних» націй до поглинання слабких меншин, до яких належали й українці. Внаслідок попереднього домінування, незважаючи на формальну рівність поляків і українців, з кінця 70-х років ХІХ століття Галичина перетворилася на «польську» провінцію, в якій державна адміністрація, судочинство, органи крайового та повітового самоуправління, освіти і культури були опановані польськими колами, які продовжували політику колонізації. Так, якщо в першій виборчій кампанії до Галицького сейму у 1861 р. українці змогли зі 150 отримати 49 депутатських мандатів (найбільший відсоток за період 1861–1913 рр.), то у 1876 р. до сейму пройшли тільки 14 українців, у 1883 р. — 11, 1899 р. — 16⁹.

У Буковині адміністративне управління залишалося в руках німецької бюрократії, яке з часом було «розмите» представниками інших націй — румунів, євреїв, поляків, частково українців. Ситуація в краї складалася для української меншини більш сприятливо, адже відчутної переваги будь-якого етносу не було, що й унеможливило монополію на владу.

Становище українців дещо покращилася на початку ХХ століття, у 1907 році, коли із запровадженням загального виборчого права до віденського парламенту обрано 32 українця-депутата. Поступово зміцнюються позиції українців і в сеймах. Однак незважаючи на збільшення українського представництва в законодавчих та представницьких органах і пов'язані з цим нові, але досить непевні перспективи, українці на початку ХХ ст. і надалі були усунуті від провідних політичних процесів. Ціла низка вимог української громади, що стосувалися встановлення реальної рівності з іншими народами, не говорячи про засади національного самоуправління, вирішення нагальних соціально-економічних проблем, що перетворювало українську проблему на політичну, так і не були вирішені.

Виходячи з цих реалій, українським партійно-політичним проводом на зламі ХІХ–ХХ століть було висунуте домагання демократизації політичної системи держави, розширення участі в ній українства та вирішення українського питання, яке бачилося шляхом утворення національно-територіальної автономії із

Східної Галичини та Буковини у складі федеративної Австрії. Про Угорську Русь питання не ставилося в практичну площину аж до 1918 року. Національна автономія розглядалася як відповідний механізм, який мав забезпечити українцям опанування місцевою виконавчою та законодавчою владою, що мало сприяти досягненню вільного і необмеженого розвитку української нації. Теза про політичну самостійність України у її соборницькому спрямуванні розглядалася провідними політичними партіями — національними демократами, радикалами та соціал-демократами як справа далекого майбутнього. Згадані національні гасла знаходились цілком в руслі соціально прийнятих норм австрійського суспільства, загальної еволюції Австро-Угорщини, яка, за висновком І. Крип'якевича, на початку ХХ століття стояла напередодні зміни політичного устрою в напрямі перебудови держави на принципах федерації народів¹⁰.

До речі, подібні горизонти бачення вирішення національного питання були притаманні й іншим недержавним народам імперії. Зокрема, поряд з жаданням відродження самостійної Польщі, провідні польські політичні сили головну увагу приділяли досягненню широкої автономії Галичини. Чехи здебільшого бажали об'єднання земель корони св. Вацлава (Богемія, Моравія, Сілезія) в національну автономію, в кращому випадку стати третім рівним партнером у триєдиній монархії. Доволі подібну ідею триалізму, окрім створення власної держави, висловлювали сербо-хорвати.

Лише початок Першої світової війни викликав пильний інтерес уряду до українського питання. Потреба внутрішнього зміцнення Австрії викликала до життя ініціативу уряду (серпень 1914 р.), в якій висловлювався намір після переможного завершення війни поділити Галичину на окремі українську та польську частини¹¹. Існували й більш складні проекти модернізації Австрії, які також торкалися долі українців. З наміром зміцнення німецьких позицій проти слов'янської більшості було запропоновано утворити з Австрії дві групи земель — Західноавстрійську (німецько-чеську) та Східноавстрійську (польсько-українську) з власними двопалатними парламентами. До складу останньої, де українці отримували культурно-національну автономію, мали входити Галичина, Буковина, Конгресова Польща, Волинь і Поділля. Стосовно ж проблеми української автономії Відень мав намір не виходити за межі не-

чітких обіцянок, запевняючи українців у своїй прихильності. Адже, будь-який варіант вирішення українських прагнень, по собі далеко не стратегічних, мав викликати ланцюгову реакцію, яка б порушила баланс сил та цілісність імперії.

З появою нового стратегічного партнера — Польщі питання української автономії було взагалі зняте з порядку денного політичного життя. Згідно з маніфестом імператорів Німеччини та Австро-Угорщини (листопад 1916 р.) було проголошено про утворення на відвойованих землях Росії Конгресової Польщі. Намагання зберегти цілісність монархії змусило Відень погодитися й на збільшення автономних прав неподільної Галичини, що на практиці означало консервацію в ній польських панівних позицій. Зі втратою підтримки з боку Відня українство опинилося цілком безпорадним, через що протягом 1916–1918 років змушене було гарячково напружувати зусилля в напрямі недопущення поглинання українських земель Польщею.

До речі, в роки війни Буковина також стала об'єктом імперіалістичної експансії та суперечливих дій австрійського уряду, що перекреслювало її державотворчі намагання. Ворожі блоки — Антанта та Центральні держави розглядали буковинські українські землі як предмет торгу за потенційного союзника — Румунію. Лише вступ останньої у війну на боці Антанти в серпні 1916 року усунув реальну перспективу поглинання з відома Відня Буковини Румунією.

Таким чином, роки війни, на які українці покладали великі надії щодо створення кардинальних умов для зміни свого становища в політичній системі Австро-Угорщини, власного державотворення, принесли лише невтішні, але цілком передбачувані реалії.

Практично з «глухого кута» подавстрійських українців ввели події в Росії — Лютнева революція 1917 року та розгортання державотворчих процесів у Наддніпрянській Україні, що значним чином вплинуло й на активізацію національного руху в Західній Україні, насичення його державницьким, соборницьким спрямуванням. Однак відчутні втрати, які понесло українство у воєнну добу, російська окупація значних теренів Галичини та Буковини, яка продовжувалася до другої половини 1917 року, стримували цей процес. Свою роль відіграла й нерішучість у відстоюванні національних інтересів і української партійно-політичної верхівки, передусім провідної УНДП, яка

продовжувала сповідувати традиційну австролялістську тактику в межах легітимного конституційного поля. В першу чергу це стосувалося буковинського політичного проводу на чолі з М. Васильком, який своїми діями підтверджував незворушну вірність австро-угорській державі й піддавав сумніву ймовірність спільної боротьби східних та західних українців за національне визволення, заперечував і доцільність об'єднання всіх українців в одній державі¹².

Натомість необхідність напруження зусиль в боротьбі проти поглинання українських земель з боку Польщі нестримно радикалізувало галицький суспільно-політичний рух, посилюючи в ньому відцентровий напрям. Про це свідчили, зокрема, програмні заяви найвищого політичного представництва українців Галичини — парламентської фракції (УПРепрезентації), яка об'єднала лідерів всіх провідних українських партій провінції. Так, якщо лідером УПРепрезентації Є. Петрушевичем у травні 1917 року виносилося домагання створення українського «державного організму» в межах Австрії¹³, то наприкінці 1917 року ця вимога була доповнена погрозою долучення всіх західноукраїнських земель до щойно утвореної УНР¹⁴.

Однак на відміну від Великої України, де стан революційної демократії, який граничив з анархією, дозволяв практично втілювати принципи української автономії, а згодом і державності, в Австро-Угорщині ці процеси і надалі блокувалися центральним урядом. В умовах потурання більш сильним націям-конкурентам українські вимоги, як і численні раути переговорів політичного проводу українства протягом 1917–1918 рр. з імператором та урядом щодо вирішення українського питання, залишилися безрезультатними. Влада була не в змозі виконати українських домагань і не бажала брати на себе жодних зобов'язань.

Наслідком цих подій стало те, що, переконавшись у втраті будь-яких надій на легітимне вирішення українського питання, у другій половині 1918 року українське національне керівництво практично вперше відійшло від легальних дій, розпочавши таємну підготовку до реалізації права на самовизначення. У ніч на 1 листопада 1918 року (на той час вже проголосили свою державну незалежність Чехо-Словаччина, Сербо-Хорватословенська держава, Угорщина) за наказом створеної 19 жовтня 1918 року Української Національної Ради (Конституанти) було розпочате повстання у Львові. Того ж дня українській владі

вдалося провести формальне перебрання влади від імперського намісника, що дозволило їй фактично і юридично стати правонаступницею Австрії в українських областях. В історії західно-українського народу розпочалася нова сторінка — боротьба за утворення на власній землі незалежної Української держави, яка в умовах суцільної військової руйнації, міжнародного невизнання та початку зовнішньої інтервенції виглядала як майже безнадійна. Однак, за рахунок здобутків, досягнутих у попередній період, зокрема, високого рівня згуртування національного організму, легітимної національної політичної еліти, монолітної партійної системи, досвіду участі у політичному та парламентському процесах, ЗУНР вдалося досить ефективно протягом понад 250 днів розбудувувати й захищати власну державність, що являло собою досягнення, яке спроможні були повторити далеко не всі нові східноєвропейські держави.

¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Репринтне відтворення вид. 1913 р. — К., 1990. — С. 509.

² Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1913. — Т. 1. — С. 3.

³ Nationalitäten und identitäten in Ostmitteleuropa: Festschrift aus Anlab des 70. Geburtstages von Richard Georg Plaschka. — Wien-Köln-Weimar-Bohlau, 1995. — S. 56; Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. — М.: АН СССР, 1947. — С. 109; Історичні передумови возз'єднання українських земель / відпов. ред. Ф.І. Стеблій. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 308; Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича. — Т. 1. Кн.1. — Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. — С. 170; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст. — Чернівці: Золоті литаври, 1999. — С. 70, 74; Ботушанський В. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму. — К.: Наукова думка, 1975. — С. 110; Попик С.Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. — Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. — С. 143.

⁴ Див.: Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. — К., 1914. — С. 1; Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вст. ст. С.В. Кульчицького. — К.: Либідь, 1991. — С. 273; Історичні передумови возз'єднання українських земель. — С. 308; Трайнин В.П. Зазнач. праця. — С. 129; Добржанський О. Зазнач. праця. — С. 81.

⁵ Див.: Трайнин И.П. Зазнач. праця. — С. 182.

⁶ Див.: Субтельний О. Зазнач. праця. — С. 273; Макачук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Л., 1983. — С. 86.

⁷ Див.: Добржанський О. Зазнач. праця. — С. 85.

⁸ Див.: Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: «Знання» України, 1991. — С. 123.

- ⁹ Див.: *Трайнин И.П.* Зазнач. праця. — С. 142; Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича. — Т. 1. Кн.2. — С. 486.
- ¹⁰ Див.: *Крип'якевич І.* Всесвітня історія. У 3 кн. — Кн. 3. Найновіші часи. — К.: Либідь, 1995. — С. 229–230.
- ¹¹ Див.: *Голубець М.* Велика історія України. З найдавніших часів до 1929 р.: у 18 зшитках. — Львів, 1935. — Зшиток 16. — С. 750.
- ¹² Див.: *Брицький П., Добржанський О.* Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. — Чернівці: Вид-во «Золоті литаври», 2007. — С. 47–49; Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [кол. моногр.] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін.; за заг. ред. В.М. Ботушанського. — Чернівці: Рута, 2005. — С. 405, 406.
- ¹³ Див.: *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII Session.* — Wien, 1918. — Bd. 1. — S. 35–36; Становище українців // Діло. — 1917. — 31 мая (18 ст.ст.). — С. 1–2; Державно-правне застереження українських послів щодо державно-правного становища Галицько-Володимирського Королівства // Діло. — 1917. — 2 червня (20 мая ст.ст.). — С. 1.
- ¹⁴ Див.: *Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації* / І.Л. Гошуляк, І.І. Дробот, В.В. Кривошея, В.І. Кучер, М.І. Обушний, І.А. Піддубний, В.Ф. Солдатенко, В.П. Шевчук, Ю.І. Шаповал, В.Д. Яремчук. — Кн. 1. — К.: Бібліотека українця, 2000. — С. 62.

